

LOTTE DOMBERNOWSKY: *Lensbesidderen som amtmand. Studier i administrationen af fynske grevskaber og baronier 1671–1849. Administrationshistoriske Studier nr. 8. Rigsarkivet/G.E.C. Gads forlag, 1983. 525 s. 183 kr.*

Forfatteren af den foreliggende afhandling, der i juni 1983 blev forsvaret som filosofisk disputats ved det humanistiske fakultet i Odense, har sat sig for at undersøge, hvad hun selv kalder »et lille og noget eksklusivt hjørne af hele det lokaladministrative netværk, således som det trådte frem i løbet af den danske enevældes epoke«. Der er også – både geografisk og funktionelt – tale om et hjørne. Forfatteren er til daglig arkivar på landsarkivet i Odense og har naturligt valgt at lægge hovedvægten på de fynske len. Ved de privilegier for greverne og friherrerne af 1671, der dannede grundlag for oprettelsen af lenene, hed det, at amtmændene ikke skulle »befatte sig med« grevernes eller friherrernes gods. Det betød, at lensbesidderne kom til selv at udøve en række offentlige funktioner, der ellers var tillagt amtmændene. Det nærmere omfang af disse funktioner og udøvelsen af dem har ikke hidtil være udforsket. Det har amtsmandsadministrationen under enevælden heller ikke, og den foreliggende afhandling er da også kun en del af et større projekt omfattende både amtmændenes og lensbesiddernes administrative beføjelser. Forfatteren af den foreliggende afhandling beklager selv, at det kun er hendes del af arbejdet, der er blevet færdigt, idet undersøgelsen af amtsmandsadministrationen stadig savnes – der er både fordele og ulemper knyttet til projekter, der fordrer flere deltageres medvirken. Det skal dog straks siges, at afhandlingen udmærket kan stå alene og kaster et interessant lys over en del af enevældens retsliv, der hidtil kun har været fragmentarisk kendt.

Bogen er tidligere blevet udførligt anmeldt af Inger Dübeck og Hans Chr. Johansen i *Historie XV*, 1983 (s. 109ff). Omtalen her kan derfor indskrænkes til nogle få til dels mere generelle betragtninger.

Forfatteren har valgt at koncentrere sin undersøgelse om bestemte vigtige sider af amtsmandsmyndigheden og giver på grundlag af et stort arkivmateriale fra de enkelte lensarkiver – fortrinsvis sådanne, der befinder sig på landsarkivet i Odense – en skildring af lensbesiddernes faktiske udøvelse af deres beføjelser og ikke mindst af forholdet mellem amtmand og lensbesidder. Forfatterens emnevalg kan ikke overraske. Slår man op i tredje bind af Ørsteds »Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed«, finder man en udførlig oversigt over reglerne om lensbesiddernes amtsmandsfunktioner inden for de områder, der omtales i afhandlingen, og nogenlunde i samme rækkefølge. De emner, der behandles, er politiforvaltning, forligelsesvæsenet, skifte- og skatteforvalt-

ning og administrationen af vej-, sundheds-, fattig-, skole- og jordmøddervæsenet på lenet. Men forfatteren har i høj grad formået at sætte kød på det skelet, som ældre juridiske fremstillinger kan danne ved behandlingen af emnet. Der er læst og refereres i vidt omfang til ældre juridisk litteratur som grundlag for beskrivelsen af indholdet af de enkelte funktioner. Bang og Larsens fremstilling af processen har været et godt hjælpemiddel, og forfatteren synes i det store og hele at være velorienteret i den juridiske litteratur, selv om litteratursøgningen undertiden kunne have været grundigere. Om forligelsesvæsenet har forfatteren således tilsyneladende kun kunnet finde to bøger (jfr. s. 460) og overser herved en lang række afhandlinger af Ørsted og Deuntzers fremstilling af forligelsesvæsenet, der kunne have sparet forfatteren for en del undersøgelser og tvivl med hensyn til fortolkningen af den forordning af 1795, der indførte forligelsesvæsenet, f.eks. med hensyn til private politisager.

En anden og væsentligere indvending, der ret hurtigt melder sig ved læsningen, er den, at forfatteren kun i begrænset omfang har fulgt sine sager videre i det administrative hierarki. En pointe i forfatterens fremstilling er, at lensbesidderne nidkært vogtede over deres rettigheder, og at der derfor kunne opstå kompetencestridigheder mellem lensbesidder og de amtmænd, der administrerede naboområder eller stiftamtmandene, hvis særlige beføjelser ikke kunne udøves af lensbesidderne. Forfatteren er inde på, at lensadministrationen optrådte som en slags stat i staten, men den dokumentation, der skulle give denne antagelse vægt, nemlig en påvisning af, at centraladministrationen accepterede en selvstændig amtmandsmyndighed for lensmanden uden at gribe ind overfor overgreb, savnes. Der er grænser for, hvor mange arkivundersøgelser et enkelt menneske kan overkomme – det siger forfatteren selv – men så er der også sat grænser for konklusionernes rækkevidde.

Forfatteren har valgt at koncentrere fremstillingen omkring udøvelsen af amtmandsmyndigheden. En nærmere undersøgelse af lenets retlige struktur har forfatteren ikke inddraget i sin undersøgelse. Forholdet er da også det, at baggrunden for grevernes og friherrernes privilegier er ringe oplyst, men det er alligevel et spørgsmål, om ikke en analyse af selve den retlige konstruktion, som lenene hviler på, kunne tjene til en bedre forståelse af nogle af de retlige problemer, som lenene gav anledning til. Forfatteren tager afstand fra en bemærkning i Stig Iuuls »Fideikommis-sarisk Substitution« om, at lensbesidderne ikke havde politisk indflydelse. Hvad Iuul her tænkte på var dog nok et snævrere begreb om politik – som udtryk for et magtforhold i et modsætningsforhold til centralmagtend forfatterens, hvor indflydelse på lokalt plan også betragtes som politik.

Iuul behandler i sin bog en helt anden side af lenskonstruktionen,

nemlig successionsforholdene. Det er heller ikke dem, der skal berøres her, men som nævnt kunne der måske have været grund til at gå lidt nærmere ind på selve lenskonstruktionen som et led i forståelsen af amtmandsmyndigheden for lensbesidderen. Forfatteren har i mindre grad interesseret sig for denne side af lensvæsenet til fordel for de administrationshistoriske sider, og der har indsneget sig enkelte misforståelser i den korte almindelige fremstilling af lensbegrebet og de retlige problemer, det gav anledning til. Side 33 vil forfatteren tale om »forholdet mellem lensbesiddelse og statsmagt«, men de opfattelser af Mandix og Ørsted, der refereres, vedrører vistnok et helt andet spørgsmål, nemlig om lensbesiddelse kunne betragtes som en ejendomsret. Det er komplicerede spørgsmål, som bl.a. diskuteres ud fra begreber som ufuldkommen ejendomsret eller ejendomsret contra besiddelse, og Ørsteds løsning forekommer egentlig ikke bedre her end de andres. Side 34 synes det, som om forfatteren vil ligestille begreberne førstefødselsret og fideikommissarisk substitution. Det rette forhold er imidlertid det, at førstefødselsretten blot er en af de måder, hvorpå den fideikommissariske succession kunne være indrettet. Diskussionen side 35 af begrebet majorat ville have været overflødig, hvis forfatteren klart havde adskilt de to betydninger af ordet, nemlig dels en særlig arvegangsordning, hvorefter en ejendom tilfalder den ældste i grad nærmeste arving, dels en generel betegnelse for godsmasser, der falder udelt i arv efter bestemte regler.

Lenet oprettedes til benefice for en bestemt slægt, og det var en særegenhed, at de offentligretlige beføjelser var knyttet til godset, selv om dette med særlig tilladelse var afhændet, så længe medlemmer af den slægt, for hvilken lenet var oprettet, endnu levede. Dette måtte imidlertid være en følge af, at slægten atter ved giftermål kunne komme i besiddelse af lenet, sml. bogen s. 227–29, hvor forfatteren tilsyneladende undrer sig over denne konstruktion, der imidlertid var en konsekvens af lensordningen.

Selve lensbegrebet har som bekendt været kendt længe i Danmark. I middelalderen og frem til enevældens indførelse dannede lenet kernen i lokaladministrationen, men siden begyndelsen af 1660'erne blev lenets betegnelse amt, og dets bestyrer, lensmanden, blev til amtmanden. En genoplivelse af lensbegrebet, men nu med et andet indhold, skete med grevernes og friherrernes privilegier af 1671. Ved at tage jordbesiddelser af en vis størrelse til len af kongen var det muligt at opnå forskellige fordele. Det fulgte således af privilegierne, at gods udelt kunne nedarves efter bestemte arvegangsregler, der var fastsat i erektionspatentet, godset kunne ikke danne grundlag for udlæg for gæld, og endelig opnåedes en række offentligretlige beføjelser. Fordelen ved oprettelsen af lenene var

set fra kongens side, at en ny loyal adelsstand blev knyttet til kongen med det særlige troskabsbånd, der lå i lensforholdet. Det var en styrkelse for kongen i forhold til den gamle adel.

For at opnå de økonomiske fordele, som det var for kronen at kunne overdrage store mængder krongods i dårlig forfatning til statens kreditorer, som det var tilfældet i 1670'erne, måtte der kunne tilbydes en modydelse. Lensoprettelsen kommer her i visse tilfælde til at minde om det køb og salg af offentlige embeder, man finder f.eks. i Frankrig. Kronen fik indtægt og nidkære embedsmænd. I modsætning til andre steder, hvor embedernes omsættelighed kunne berøre kronens indflydelse, var den danske konge imidlertid ikke uden kontrol med lenene. Det var kun myndighed på mellemniveau og derunder, der blev indrømmet lensbesidderne, og lenet kunne forbrydes, hvis lensbesidderen gjorde sig skyldig i majestætsforbrydelse. I 1671 havde majestætsforbrydelsen et meget vidt område, i virkeligheden var enhver ulydighed mod kongens befalinger i princippet majestætsforbrydelse. Kongen havde således her et stærkt tvangsmiddel overfor den lensbesidder, der ikke rettede sig efter kongens befalinger – og det er der da heller ikke noget, der tyder på, at lensbesidderne ikke gjorde. Kongen havde således opnået at få den mest loyale gruppe administratorer, som tænkes kan – personer, der havde en økonomisk interesse i at udøve deres øvrighedsmyndighed af hensyn til godsets drift og indtægterne ved forvaltningen og samtidig personer, som var bundet til ham med et særligt troskabsbånd, som de kun under fortabelse af deres ejendom kunne bryde. Snarere end af en stat i staten fremstår billedet af centralmagts forlængede arm.

Lensordningen var skabt på et tidspunkt, hvor der endnu savnedes klare forestillinger om, hvorledes lokaladministrationen skulle udøves. De betragtninger, der i 1671 havde kunnet føre til at tillægge lensbesidderne amtmandsmyndighed, mistede deres gyldighed, efterhånden som nye tanker om øvrighedsmyndigheden som varetagelse af rene offentlige funktioner uafhængigt af private interesser vandt frem i slutningen af det 18. århundrede. Tendensen gik da også i retning af at indskrænke lensbesiddernes amtmandsmyndighed til fordel for de udnævnte amtmande. Lenet blev efterhånden en anomali i forvaltningen, der i højere grad orienterede sig i retning af saglige funktioner end mod personer, som det var tilfældet i 1671. Tanken om rettigheder knyttet til adelens jordbesiddelser måtte da også mere og mere virke som et relikv fra en gammel tid, og de måtte vige for nye samfundsgruppers behov. Helt afskaffes kunne de ikke med den sene enevældes respekt for bestående rettigheder. Først med grundloven 1849 forsvandt amtmandsmyndigheden, og i årene kort efter lens afløsningen i 1919 forsvandt også lenene.

Tyngdepunktet i forfatterens afhandling ligger imidlertid som sagt ikke i de mere generelle betragtninger om lenets karakter og plads i et generelt forvaltningshistorisk perspektiv – dens »pièce de résistance« er fremstillingen af amtmandsmyndighedens faktiske udøvelse i lenene. En lang række eksempler på lensbesiddernes adfærd i konkrete forvaltningssituationer gør det muligt at begribe lokaladministrationen i alle dens forgreninger. Eksemplerne forekommer velvalgte, og de er som regel livligt refereret. Forfatteren lægger herved hovedvægten på funktionerne og lader de enkelte administratorers personlighed træde i baggrunden. De enkelte lensbesiddere omtales konsekvent som »greven« eller »baronen« uden navn. Det er egentlig synd. Forfatterens sagsreferater lader tydeligt ane, at der ofte er forskel i temperament og kvalifikationer hos de enkelte lensbesiddere, og undertiden kunne man ønske sig en personskildring og overvejelser over de enkelte besidderpersonligheders forvaltning og muligheden for ved personlig gennemslagskraft at føre en sag igennem.

Særlig omtale fortjener i øvrigt også bogens billedudvalg i form af bygninger, personer, kort m.v., som er med til at understrege emnets særlige karakter. Også billedteksterne er gennemgående gode. En tegning af Martinus Rørbye af en godsskriver er forsynet med teksten: »Ikke mange kunstnere har interesseret sig for den stilfærdige syslen på godskontorerne« – det kan man godt forstå, når man ser tegningen. Det er næppe uden grund, at arkivarer og kunstnere vælger forskellige genstande for deres studier. Det står da også klart ved læsningen af denne bog, at der for arkivarer er mere at hente i godskontorerens virksomhed end for kunstnere. Men at skrive en læselig og læseværdig bog om administrationen af fynske grevskaber og baronier er egentlig også en slags kunst.

Ditlev Tamm

Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser III. 1823–1839 Regester. Udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie ved VIGGO SJØQUIST. København, i kommission hos Gyldendal, 1983. VIII, 219 s. 150 kr. inkl. moms.

Udgivelsen af de enestående optegnelser af forskellig art, som kong Christian VIII efterlod sig, har været meget længe undervejs. Fra det tidspunkt, hvor Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie opnåede Christian X.s tilladelse til at forestå den, forløb henved 15 år, før